

УДК 316.334.3:327.3

Білоусов О. С., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПРОТЕСТНОЇ АКТИВНОСТІ ГРОМАДЯН В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

В статті аналізуються сучасні соціоструктурні перетворення в Україні та їх вплив на появу протестного руху. Розглянуто причини, фактори, наслідки, уроки та значення масового протестного громадянського руху, породженого Євромайданом.

Соціоструктурні перетворення в українському суспільстві засвідчили можливість для основних соціальних груп реалізувати власні інтереси та потреби, що сприяло відносній стабілізації та безконфліктності у перше десятиліття незалежності. Існування незіставності потенціалу громадянської активності з її фактичними проявами у перехідному суспільстві можна обґрунтувати тим, що формування активістських настанов відбувається у суб'єктивному, емоційному переживанні досвіду людини, натомість раціональні, зважені оцінки щодо значущих аспектів життя не мають відчутного впливу на формування протестних настроїв, а у масовій свідомості найефективнішими методами впливу громадськості на ухвалення рішень органами влади вважаються конвенціональні форми. У масовій психології склалося досить суперечливе поєднання настроїв та установок: українське суспільство здебільшого налаштоване на ненасильницькі форми протесту як засоби відстоювання своїх інтересів; водночас переважна більшість населення констатує відсутність можливості контролювати владу через політичні інститути та недержавні організації. «В суспільстві домінує загальна налаштованість на активний протест із одночасним збереженням миру і злагоди», – резюмує О. Резнік [1, с. 293].

Так, аналіз показників можливих виступів та особистої участі в них у 2000-х роках показав, що напередодні зростання громадянської активності показник імовірності масових виступів був нижчим від показника готовності особистої участі у виступах, що свідчило про порушення механізмів соціальної конформності: ідеальне сприйняття соціальної ситуації «заступало» нормативну рефлексію більшості населення. Іншим проявом реальної громадянської мобілізації населення можна вважати персоніфікацію політичних суб'єктів, а саме через їх демонізацію та ідеалізацію. Незважаючи на певне зниження активності за останні роки, порівняно з європейськими країнами явка виборців в Україні залишається доволі високою. Мотивація електоральної активності збільшується на референдумах та президентських виборах,

що пов'язано з більш чіткою персоніфікацією політичних перегонів. Останнім часом дещо зросла кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата. Така форма електоральної активності є досить симптоматичною, оскільки зазвичай люди, не побачивши гідних суб'єктів політичного процесу, ігнорують вибори. Натомість прихід на виборчу дільницю і свідомо невідтримка жодного кандидата демонструє особливий громадянський «жест» несприйняття наявних суб'єктів політичного життя» [Див. : 2, с. 293-294].

Відтак, саме суб'єкти активно та регулярно залучені до громадянської участі формують з часом соціально критичну масу необхідну для здійснення реальних перетворень. Аналіз настанов суб'єктів громадянських практик в українському суспільстві засвідчив, що активні громадяни дещо більше налаштовані на багатоманітність форм власності та поєднання ринкових і державних механізмів регуляції економіки, ніж пасивні громадяни. Водночас, на думку О. Резніка, більшість із них вважають, що демократія є найбажанішим державним устроєм. Особливо, цим вирізняються респонденти, залучені у громадсько-політичні практики, серед яких більш ніж половина підтримують багатопартійну систему в Україні. Серед залучених у громадсько-політичні практики також переважає підтримка прозахідного шляху розвитку, і вони більш відкриті до процесів глобалізації. Разом із тим, висока когнітивна компетентність людей, залучених у громадянські практики, втілюється у їхній підвищеній стурбованості стосовно міжетнічної ситуації в Україні. Серед прилучених до громадянських практик спостерігається більший рівень покладання на себе відповідальності за стан справ у країні та у місці проживання. За умов соціально-економічної кризи громадянські практики сприяють формуванню оптимальних стратегій адаптації до різного роду труднощів. Вищий рівень соціального самопочуття, покладання на власні сили сприяють накопиченню моральних та соціально-психологічних ресурсів, які дають переваги носіям громадських практик для самоактуалізації людини у соціальному житті. Це виявляється у значно більших домаганнях у підприємницькій, освітньо-кваліфікаційній. Матеріальній, житловій та культурній сферах. Досвід громадянських практик дає змогу їхнім носіям посідати вигідніші соціальні позиції, успішніше долати економічні негаразди [Див. : 3, с. 296].

Достатньо симптоматично, що за показниками довіри до інститутів влади Україна, за даними Європейського соціального дослідження (Інститут соціології НАН України бере участь у міжнародному порівняльному проекті «Європейське соціальне дослідження» з 2005 року; усього було проведене 4 хвили опитувань – 2005,

2007, 2009 та 2011 рр.), посідає останні місця серед європейських країн. У 2011 році довіра українців до парламенту становила 1.99 бала за 10-бальною шкалою (останнє місце серед 26 європейських країн), довіра до судово-правової системи становила 2.26 бала (останнє місце), довіра до міліції – 2.50 бала (останнє місце). За довірою політикам (1.85 бала) Україна випереджає лише Грецію, а за довірою політичним партіям (1.99 бала) випереджає лише Грецію та Хорватію і міститься на одному рівні з Болгарією. Порівняння чотирьох хвиль дослідження (2005, 2007, 2009, 2011) засвідчують, що найвищі показники рівня довіри до державних інститутів були у 2005 році, а найнижчі – в період кризи 2009 року [4, с. 2].

Про це, зокрема, красномовно свідчать результати одного з останніх проведених до початку Революції Гідності досліджень за даною проблематикою «Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р.», проведеного «Центром дослідження суспільства» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» [5]. Його унікальність полягає у тому, що, на відміну від офіційної статистики, на основі моніторингу більше 180 національних, обласних та активістських веб-медіа. Проаналізовані дані охоплюють усі (незалежно від тематики та чисельності) фактичні протестні події, що відбувалися на території України, їхню форму, учасників, цілі, вимоги, місце й час проведення. Окремі розділи присвячені протестам найманих працівників, політичних партій і окремо крайніх правих організацій та ініціатив, «мовним» і консервативним протестам, а також репресіям проти протестувальників.

Так, у 2012 році дослідники зафіксували 3636 протестних подій, що є рекордною кількістю протестів за останні три роки. Причому, порівняно з 2011 р. роком (2277 подій) відбулося зростання їх кількості на 60 %. Пояснюючи таку стрімку динаміку протестної активності, укладачі моніторингу вказують, що її найвищі піки припали на періоди розпалу кампанії проти прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики» та передвиборчої кампанії, що поєднала як уже звичні електоральні мітинги, так і високий рівень насильства з боку найманих «груп невідомих» проти політичних опонентів. Вони зазначають : «Більше того, помітно, що, починаючи з березня, навіть під час спадів, кількість протестних подій лишалася все одно дуже високою порівняно з показниками двох минулих років, поступаючись лише пікам під час масових загальнонаціональних кампаній. Це свідчить про те, що протестна активність 2012 року далеко не зводилася до боротьби за мову та за місця в парламенті. Паралельно з нею нарос-

тала менш помітна боротьба навколо питань, що найбільше турбують українських громадян» [6, с. 14].

У вказаному дослідженні констатується, що третій рік поспіль більшість (принаймні відносна) протестів піднімали соціально-економічні питання. Так, зокрема, у 2012 році спала лише відносна частка соціально-економічних протестів, однак їхня абсолютна кількість зросла з 1374 до 1546. На них найчастіше піднімалися, зокрема, питання незаконних забудов і приватизації міського простору, інтересів дрібного бізнесу, не виплати зарплат, соціальних виплат, навколишнього середовища. Велику частку серед них займали протести проти деградації соціальної та комунальної інфраструктури – через проблеми з постачанням електроенергії та води, поганий стан доріг, закриття поліклінік та шкіл в рамках так званої «оптимізації».

Зростання політичних протестів у передвиборчий рік, зрозуміло, також стало цілком очікуваним. Хоча високим був також рівень протестів з вимогами, спрямованими проти тодішнього президента В. Януковича та уряду загалом, але при цьому кількість протестів на підтримку ув'язненої на той час Ю. Тимошенко була відносно невеликою.

Що ж стосується розподілу протестних подій за тематикою, то незважаючи на резонанс «мовної кампанії», відносна частка ідеологічних протестів лишилася фактично такою ж, як і в попередні роки, хоч їхня абсолютна кількість також зросла. Окрім мови та інших традиційних тем конфлікту західноукраїнської та східноукраїнської ідентичностей, серед ідеологічних вимог протестів досить часто були й відверто ксенофобської та гомофобської спрямованості. Вперше за останні три роки навесні 2012 р. ми фіксували сплеск консервативних протестів, спрямованих проти ювенальної юстиції, «гендерної ідеології» та прав сексуальних меншин. Під час протестів на захист громадянських прав найбільш часто піднімалися питання свавілля або бездіяльності правоохоронних органів а також свободи слова та цензури в ЗМІ [7, с. 14].

Крім того, що вельми показово, порівняно з 2011 роком, у 2012 році зросла ізоляція різних тематик протестів одна від одної. У 2011 р. лише соціально-економічні протести демонстрували високий рівень ізоляції (75 %), а серед протестів решти категорій тематик частка подій з вимогами виключно однієї тематики складала лише від 41 % до 55 %. Така тенденція підкреслює рівень відчуження низових протестів через найважливіші для українців соціально-економічні проблеми від боротьби за парламентські місця провідних політичних сил в країні, від ідеологічних війн між «Сходом» та «Заходом» та навіть від захисту

громадянських прав у тому числі (хоча й дещо меншою мірою). Для порівняння, рівень суміщення з соціально-економічними протестами у 2011 році склав для ідеологічних протестів 19 %, для політичних – цілих 33 %, а для протестів на захист громадянських прав – 26 %. У передвиборчий рік цей потенціал не був реалізований для реструктурування політичної боротьби навколо соціально-економічних питань, і більшість нових протестів 2012 року з інших тематик їх не піднімали. Рівень суміщення протестів ідеологічних та на захист громадянських прав залишився майже незмінним з 2011 року (21 % і 25 % відповідно) [8, с. 14]. У 2012 році серед соціально-економічних протестів частіше політизувалися (тобто висували одночасно і політичні вимоги) проблеми державних соціальних виплат, комунальних послуг та земельних конфліктів.

Що стосується лідерства у протестному русі, то 2012 році зафіксовано зростання участі в протестних подіях партій або окремих політиків – досить зрозуміле із наближенням виборів. Водночас спостерігається і зміна профілю протестів за участі політичних партій : якщо у 2011 р. 39 % протестів за участі партій піднімали соціально-економічні питання (втім, це небагато порівняно із середньою часткою 60 % того року), то у 2012 р. лише 23 % (порівняно із середнім показником 43 %) [9, с. 16].

За результатами вказаного дослідження, абсолютна кількість протестів за участі громадських організацій майже не змінилася, однак різко впала їхня частка серед усіх протестів. Так, якщо у 2011 році громадські організації були активними учасниками та організаторами політизованих соціально-економічних кампаній («Автомайдану», кампанії «чорнобильців» та «афганців»), то у 2012 році у профілі громадських організацій, навпаки, зросла частка ідеологічних протестів з 26 % до 35 % (через активне долучення до «мовної» кампанії деяких громадських організацій, зокрема, «Просвіти»), натомість частки решти тематик впали – і найбільше для соціально-економічних протестів (від 57 % до 42 %) [10, с. 16].

На цьому фоні було зафіксовано зростання кількості протестів за участі винятково аполітичних неформальних ініціатив, причому найбільшою мірою серед соціально-економічних протестів та протестів за громадянські права. Абсолютна більшість соціально-економічних протестів відбулася без участі жодної партії, профспілки, громадської організації, непартійної політичної групи. Причому, якщо у 2011 р. майже всі (84 %) протести за участі винятково аполітичних неформальних ініціатив піднімали соціально-економічні питання, то в 2012 р. їх стало 70 %, при цьому зросла їхня участь у протестах

з іншими тематиками [11, с. 18]. Остання тенденція, на думку автора статті, свідчить, зокрема, і про зростання значення застосування сучасних ІКТ та мережевих спільнот, як засобу соціальної мобілізації при організації аполітичних неформальних ініціатив, як однієї з найбільш поширених форм реалізації протестної громадської участі в сучасній Україні.

Найпереконливішим підтвердженням цієї думки став чи не найбільший вибух протестної активності за всю сучасну історію України під час подій Євромайдану, що переросли у Революцію Гідності листопада 2013 – лютого 2014 рр. Адже, саме сучасні ІКТ та мережеві спільноти стали чинником, що вже на самому початку вказаних подій посприяв небаченим раніше стрімким темпам соціальної мобілізації.

Вельми цікавими з цього приводу є спостереження та розмірковування блогера М. Саваневського, який не безпідставно вживає щодо них навіть термін «українська цифрова революція»: «Одне речення Мустафи Найема у «Facebook» 21 листопада – маленький камінчик, який спричинив лавину в українському суспільстві. ... Поява Євромайдану – це заслуга, в першу чергу, цифрових комунікацій в соціальних мережах та інтернет-ЗМІ. З появою перших людей на Майдані – почав працювати «Твітер». Спершу люди використовували різні хештеги, але досить швидко було обрано головний – #Євромайдан. Він вже 21-го листопада почав набирати популярності. З 21 по 28 листопада #Євромайдан був найпопулярнішим хештегом в Україні. Інтенсивність публікацій з його використанням сягала до 1500-3000 повідомлень на годину... «Фейсбук» – це соціальна мережа, яка прив'язана не до часу, а до друзів. Користувач отримує зріз інформації про те, чим живуть його друзі, та люди, з якими він найбільше взаємодіє. «Твітер», натомість, дає зріз того, що відбувається прямо зараз – в цю хвилину часу. І саме такий контент був найбільше затребуваний в перші дні Майдану. Тому ця соцмережа стала одним з основних джерел інформування про події на Євромайдані. Комунікації в соціальних мережах побудовані таким чином, що люди прислухаються до думки тих, кого вони добре знають та довіряють. Це можуть бути друзі, близькі родичі, колеги по роботі, просто авторитетні люди. Є чимало досліджень, які свідчать про те, що визначальним фактором прийняття рішення щодо політичних вподобань людини є вподобання їх друзів/родичів, а не політична реклама чи виступи політиків» [12].

Причини, фактори, наслідки, уроки та значення масового протестного громадянського руху, породженого Євромайданом,

все ще потребують повного, ґрунтовного та всебічного дослідження і осмислення. Гострі дискусії, які точаться навіть в академічних колах з приводу оцінки цих подій, вказують на те, що більш зважені та об'єктивні висновки можуть бути зроблені лише з часом, з певної історичної дистанції.

Бібліографічний список:

1. Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації / О. Резнік. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 364 с.
2. Резнік О. Вказ. робота.
3. Резнік О. Вказ. робота.
4. Перспективи модернізації в Україні і тенденції змін суспільної свідомості / Інститут соціології НАН України : Мат. круглого столу, м. Київ, 11 лютого 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.i-soc.com.ua/institute/press_relis.pdf
5. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р. / За ред. В. Іщенко. – К. : Центр дослідження суспільства, 2013. – 88 с.
6. Протести, перемоги і репресії в Україні. Вказ. праця.
7. Протести, перемоги і репресії в Україні. Вказ. праця.
8. Протести, перемоги і репресії в Україні. Вказ. праця.
9. Протести, перемоги і репресії в Україні. Вказ. праця.
10. Протести, перемоги і репресії в Україні. Вказ. праця.
11. Протести, перемоги і репресії в Україні. Вказ. праця.
12. Саваневський М. Євромайдан : українська цифрова революція та останній шанс аналоговим політикам стати цифровими / Максим Саваневський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/savanevsky/5298980715e65/>

В статье анализируются современные социоструктурные преобразования в Украине и их влияние на появление протестного движения. Рассмотрены причины, факторы, последствия, уроки и значение массового протестного общественного движения, порожденного Евромайданом.

The article analyzes current socio-structural transformations in Ukraine and their influence on the appearance of the protest movement. The author described the reasons, factors, consequences, lessons and the meaning of mass protest social movement generated by the Euromaidan.

Стаття надійшла до редколегії 26.03.2015